

طراحی الگوی عملیاتی صکوک اجاره شخص برای تأمین مالی زندان‌های کشور

ایمان باستانی‌فر*

محمد رضا حیدری**

چکیده

عقد اجاره از منظر فقهی، به دو صورت اعیان (دارایی فیزیکی) و شخص (دارایی انسانی) ممکن است. در اجاره اعیان، امکان اجاره دارایی به صورت کالای تولیدی (سرمایه فیزیکی) است؛ اما مال الاجاره در اجاره شخص، نیروی کار است که فرد می‌تواند کار خود را به فرد حقیقی یا حقوقی اجاره دهد. بند «ب» ماده ۱۱ آیین‌نامه اجرایی صکوک اجاره مصوب مرداد ۸۹، دارایی قابل قبول جهت انتشار اوراق اجاره را زمین، ساختمان و تأسیسات، ماشین‌آلات و تجهیزات و وسایل حمل‌ونقل عمومی برشمرده که از لحاظ فقهی، اجاره اعیان و از منظر اقتصادی سرمایه فیزیکی است. در واقع با وجود ظرفیت فقهی اجاره شخص، همچنین مواد ۵۱۲ تا ۵۱۸ قانون مدنی در باب اجاره شخص، از این ظرفیت در طراحی صکوک اجاره استفاده نشده است. از آنجا که سازمان زندان‌ها مکلف شده بر اساس ماده ۱۲۲ آیین‌نامه اجرایی اداره زندان‌ها، مصوب آذر ۱۳۸۴ (با اصلاحیه‌های آن)، منابع مالی حرفه‌آموزی و اشتغال محکومان را تأمین کند، در صورت استفاده از صکوک اجاره مبتنی بر سرمایه انسانی، می‌توان بخشی از هزینه‌های اداره زندان جهت توسعه اشتغال برای زندانیان را از طریق تأمین مالی صکوک اجاره سرمایه انسانی زندان، به پشتوانه نیروی کار و نه پشتوانه بودجه و منابع دولتی، محقق ساخت. این تحقیق بر اساس روش تحلیلی-توصیفی به ابعاد فقهی-اقتصادی صکوک اجاره شخص (سرمایه انسانی) پرداخته و به پشتوانه اشتغال زندانیان از طریق صکوک اجاره سرمایه انسانی، الگوی عملیاتی جدیدی را برای تأمین مالی زندان‌ها ارائه کرده است.

واژه‌های کلیدی: صکوک، اجاره شخص، زندان

طبقه‌بندی JEL: H63.F65

i.bastanifar@ase.ui.ac.ir

m.heidari@ ase.ui.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۱/۲۶

فصلنامه راهبرد اقتصاد، سال ششم، شماره بیست‌وسوم، زمستان ۱۳۹۶، صص ۹۱-۱۱۶

* عضو هیات علمی و استادیار گروه اقتصاد دانشگاه اصفهان

** عضو هیات علمی و استادیار گروه اقتصاد دانشگاه اصفهان

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۰/۳۰

مقدمه

عقد اجاره از منظر فقهی، می‌تواند مبتنی بر دارایی فیزیکی یا دارایی انسانی باشد. مواد ۵۱۲ تا ۵۱۸ قانون مدنی هم در باب اجاره شخص بیان شده است؛ اما بر اساس بند «ب» ماده ۱۱ آیین‌نامه اجرایی صکوک اجاره، مصوب مرداد ۸۹، دارایی قابل قبول جهت انتشار اوراق اجاره، محدود به زمین، ساختمان و تأسیسات، ماشین‌آلات و تجهیزات و وسایل حمل‌ونقل عمومی است و اشاره‌ای به ظرفیت استفاده از دارایی نیروی انسانی برای نشر صکوک اجاره نشده است.

بر اساس ماده ۱۲۲ آیین‌نامه اجرایی اداره زندان‌ها مصوب آذر ۱۳۸۴ (با اصلاحیه‌های آن)، سازمان زندان‌ها و به تبع آن ادارات کل تابعه، مکلف شده‌اند، منابع مالی حرفه‌آموزی و اشتغال محکومان را تأمین نمایند. بر این اساس از منظر قانونی، امکان استفاده از ظرفیت نیروی انسانی جهت اشتغال زندانیان دیده شده است. بر اساس بند «پ» ماده ۱۱۳ قانون برنامه ششم توسعه کشور، سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مکلف شده است برای بهبود بخشیدن به وضعیت زندان‌ها و بازداشتگاه‌ها، نسبت به انتقال بیست زندان به خارج از محدوده شهرها، با اولویت کلان‌شهرها اقدام نماید. همچنین وجود قانون انتقال زندان‌ها تأکید بر انتقال زندان را دوچندان می‌کند. به همین دلیل ظرفیت‌های قانونی قابل توجهی جهت توجه به توسعه زندان و افزایش ظرفیت اشتغال‌زایی برای زندانی‌ها وجود دارد.

از آنجا که سازمان زندان‌ها، سازمانی هزینه‌بر و به‌شدت به منابع دولتی در اداره زندان‌ها وابسته است، تأمین مالی هزینه‌های این سازمان و ادارات کل تابعه

آن جهت امور زندانیان (شامل بهداشت و درمان، تغذیه، پوشاک، سکونت، آموزش‌های اشتغال و حرفه‌آموزی، اصلاح و تربیت، اشتغال زندانیان، آزادی زندانی، حمایت از خانواده وی، مراقبت‌های پس از خروج) نیازمند روش‌ها و الگوهای تأمین مالی جدید است، یکی از این روش‌ها «استفاده از اوراق بهادار اسلامی» است.

در صکوک اجاره، زندانی محکومی که از نظر قضایی، رأی کار برای وی صادر شده است، به بخش متقاضی (خصوصی یا دولتی، شهرداری و غیره) اجاره داده می‌شود و با این اقدام ضمن استفاده از ظرفیت نیروی کار در زندان، ارزش افزوده ایجادشده در بخش متقاضی به سبب نیروی کار زندانی، بخشی از هزینه‌های فرد در زندان جبران می‌گردد. بر این اساس به پشتوانه نیروی کار زندانی و سود و ارزش افزوده حاصل در بخش متقاضی، بدون آنکه لازم باشد قوه مجریه درگیر باز پس دادن اوراق منتشره گردد، صکوک طراحی شده برای سازمان زندان‌ها و ادارات تابعه، بر اساس منافع ناشی از کار زندانیان بازپرداخت می‌شود. هم‌اکنون بنیادهای تعاون زندان در هر استان متولی امور اشتغال هستند؛ اما به دلیل محدودیت‌های کار زندانیان که عموماً باید در محیط بسته و کارگاهی زندان باشند، فضای ناکافی زندان‌ها جهت توسعه کارگاه‌ها و فعالیت‌های اقتصادی وابسته به بخش خصوصی در زندان‌ها با محدودیت روبه‌رو است؛ بنابراین با استفاده از صکوک اجاره سرمایه انسانی می‌تواند بخشی از هزینه‌های اداره زندان‌ها را جهت توسعه اشتغال زندانیان، تأمین مالی و به پشتوانه نیروی کار و نه پشتوانه بودجه و منابع دولتی، هزینه‌ها را محقق نماید.

در این تحقیق در جهت ارائه الگوی عملیاتی از صکوک اجاره سرمایه انسانی برای اداره زندان‌ها ابتدا ادبیات موضوع شامل مبانی نظری و مطالعات مرتبط با صکوک اجاره بیان می‌شود و سپس ابعاد فقهی صکوک اجاره شخص در زندان و در ادامه اثرات اقتصادی صکوک اجاره شخص در زندان تبیین می‌گردد. در بخش بعدی موانع آیین‌نامه اجرایی انتشار صکوک اجاره جهت استفاده از اجاره شخص عنوان و در ادامه، امکان‌سنجی به‌کارگیری صکوک اجاره شخص برای اداره زندان

تحلیل می‌شود. ارائه الگوی عملیاتی صکوک اجاره شخص برای اداره زندان و جمع‌بندی و پیشنهادها بخش پایانی مقاله پیش رو است.

۱. ادبیات موضوع

۱-۱. مبانی نظری صکوک اجاره

اوراق بهادار اسلامی یا صکوک بر اساس استاندارد شرعی شماره ۱۷ سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی^۱، به شرح زیر تعریف می‌شود: صکوک، «گواهی‌هایی با ارزش اسمی یکسان است که پس از اتمام عملیات پذیره‌نویسی، بیان‌گر پرداخت مبلغ اسمی مندرج در آن توسط خریدار به ناشر است و دارنده آن، مالک یک یا مجموعه‌ای از دارایی‌ها، منافع حاصل از دارایی یا ذی‌نفع یک پروژه یا یک فعالیت سرمایه‌گذاری خاص می‌شود» (موسویان، ۱۳۹۱، ص ۴۳۶).

سازمان حسابرسی و حسابداری نهادهای مالی اسلامی ۱۴ نوع صکوک شامل اجاره، سلم، استصناع، مرابحه، مشارکت، مضاربه، مساقات، مزارعه، صکوک مالکیت دارایی که در آینده ساخته می‌شود، صکوک مالکیت منافع دارایی موجود، صکوک مالکیت منافع دارایی‌هایی که در آینده ساخته می‌شود، حق الامتیاز و ارائه خدمات وکالت را معرفی کرده است و صکوک اجاره یکی از انواع اوراق بهادار اسلامی است که بر اساس عقد اجاره طراحی می‌شود.

اجاره عبارت است «از انتقال (به مالکیت درآوردن) منفعت کالا یا بازدهی نیروی انسانی به دیگری» (عبداللهی، ۱۳۷۵، ص ۱۷۵).

در تعریف دیگر «عقد اجاره، تملیک منافع یک مال به عوض معلوم» ذکر شده است (ماده ۴۶۶ قانون مدنی). عقد اجاره به دو شکل، اجاره اشیا (که حیوان هم می‌تواند باشد) و اجاره اشخاص ممکن است. بر این اساس در عقد اجاره حتماً باید منفعتی ناشی از یک شیء (کالای بادوام یا دارایی) به تملک فرد دیگری درآید.

عقد اجاره (شیء و شخص)، عقدی لازم، معوض و رضایی است. اجاره شیء عقد تملیکی و اجاره شخص عقد عهدی است. همچنین عقدی مستمر است یعنی باید زمان در آن مشخص باشد (ماده ۴۶۸ قانون مدنی). همچنین موضوع آن باید جزء اموال قابل بقاء باشد (ماده ۴۷۱ قانون مدنی).

۲-۱. مطالعات مرتبط با صکوک اجاره

۱-۲-۱. داخلی

«موسویان و فراهانی» (۱۳۸۵) برای نخستین بار پیشنهاد به‌کارگیری صکوک اجاره را برای تأمین مالی اسلامی در کشور ارائه و در مقاله خود صکوک را بر اساس روش تحلیلی - توصیفی اجاره و ارکان مرتبط با آن معرفی کرده‌اند. بر طبق این مقاله، مؤسسه ناشر با واگذاری اوراق به مردم بر اساس قرارداد وکالت و جوه را جمع‌آوری و سپس کالاهای سرمایه‌ای و مصرفی بادوام مورد نیاز را به بخش دولتی یا خصوصی یا مؤسسات وابسته به آن‌ها بر مبنای قرارداد اجاره عادی و اجاره به شرط تملیک واگذار می‌کند. صکوک اجاره از نوع اوراق بهادار اسلامی انتفاعی با نرخ بازدهی ثابت است که افراد ریسک‌گریز یا متعارف می‌توانند استفاده کنند. در این مقاله همچنین نشان داده شده است که این ابزار می‌تواند برای اعمال سیاست پولی و مالی مناسب باشد.

«صالح‌آبادی و همکاران» (۱۳۹۰) در مقاله‌ای به تبیین فقهی و ارائه الگوی تکنیکی - بازاریابی در طراحی و راه‌اندازی اوراق اجاره پرداخته‌اند. این مقاله بر اساس یک الگوی مفهومی از بازاریابی تکنیکی، مسئله فقهی راه‌انداز اوراق اجاره را در بازار مالی تحلیل و در انتها بیان می‌کند که اوراق اجاره می‌تواند جایگزینی مناسبی برای اوراق قرضه در نظام مالی اسلامی باشد. این ابزار همچنین مکمل اوراق مشارکت است؛ برای همین تأکید شده که دولت برای استفاده و به‌کارگیری این اوراق در بازار مالی و همچنین بازار ثانویه اقدامات لازم را انجام دهد.

«موسویان و پیوستی» (۱۹۹۳)، در تحقیقی به آسیب‌شناسی صکوک اجاره در بانک‌های ایران (مطالعه موردی بانک سپه) پرداخته و با روش تحلیل محتوا، موانع

و مشکلات آیین‌نامه اجرایی صکوک اجاره مصوب سال ۱۳۸۹ را از منظر بانک‌ها بررسی کرده‌اند؛ از جمله این موانع الزام بانک‌های دولتی به ضامن در انتشار صکوک، هزینه‌های اداری و حقوقی نقل و انتقال املاک در صکوک اجاره و فروش املاک بانک‌های دولتی صرفاً از طریق مزایده بوده است. این مقاله در پایان پیشنهاد داده است، برای اینکه بانک‌ها بتوانند از دارایی‌های ثابت خود در چرخه تأمین مالی و ترازنامه مالی استفاده کنند، امکانی فراهم شود تا بانک‌های دولتی از الزام به ضامن در انتشار صکوک اجاره خارج شود. همچنین ارزیابی املاک مورد نظر برای صکوک اجاره در بانک‌ها با ۱۰ درصد قیمت زیر کارشناسی صورت گیرد و معاملات از طریق مباحثه‌نامه و وکالت بلاعزل انجام شود. همچنین برای انتشار صکوک اجاره در کشور متولی واحدی مشخص گردد تا از منظر نهادسازی، فرایند انتشار صکوک اجاره در بازار سرمایه تسریع شود.

«حسینی و همکاران» (۱۹۹۳) به بررسی صکوک اجاره و اوراق مشارکت مبتنی بر روش تحلیل مقایسه‌ای در شرکت‌ها پرداخته و بر اساس نتایج تحقیق نشان داده‌اند که از زمان انتشار اوراق بهادر (۱۳۷۳ تا ۱۳۹۲)، تمایل شرکت‌ها به تأمین مالی از طریق اوراق مشارکت بیشتر شده است. دلیل این امر در جدیدتر بودن صکوک نسبت به اوراق مشارکت، طولانی بودن فرایند کسب مجوز از سازمان بورس و اوراق بهادار برای صکوک اجاره ذکر شده است.

۲-۲-۱. خارجی

«ماترا و همکاران»^۱ (۲۰۰۱) به نقش اوراق بهادار در تأمین مالی زندان‌های آمریکا پرداخته‌اند. اوراق بهادار در قالب «اوراق بهادار درآمد صنعتی»^۲ (IRB) و «اوراق بهادار درآمد اجاره‌ای»^۳ (LREV) و مشارکت «COPS»^۴ منتشر و از مالیات معاف بوده است. جدول ۱، ایالت، نوع خدمت قابل ارائه و رقم آن را نشان می‌دهد. باید

1. Mattera et al

2. Industrial Revenue Bonds (IRB)

3. Lease Revenue Bonds (LRB or LREV)

4. Certificate of Cooperations

گفت در تمام این اوراق پشتوانه درآمدزایی زندان ناشی از کار اقتصادی زندانیان بوده و هیچ‌گونه منبع مالی دولتی (قرار گرفتن در بودجه) پشتوانه آن نبوده است. از منظر تنوع فعالیت، اوراق بهادار درآمد صنعتی (IRB)، کمترین سهم را داشته‌اند. این اوراق صرفاً به پشتوانه درآمد ناشی از فعالیت‌های اقتصادی صنعتی منتشر و معاف از مالیات بوده‌اند. فرایند انتشار این‌گونه است که در آمریکا دو شرکت بزرگ خصوصی مرتبط با ارائه خدمات به زندان‌های آمریکا وجود دارد؛ یکی «سی‌سی‌ای» (CCA^۱) و دیگری «دابلوسی‌سی» (WCC)^۲ است. این دو شرکت اوراق بهادار منتشر شده توسط دولت را (در ابعاد فدرال یا ایالتی) خریداری می‌کنند و در ازای این اوراق ملزم به ارائه خدمات مورد نیاز زندان می‌شوند. این خدمات بیشتر در خصوص ساخت و تجهیز و توسعه زندان‌های جدید است. دولت برای ایجاد جذابیت و مشارکت شرکت‌های خصوصی، اجازه نشر اوراق- به صورت معاف از مالیات- را به شرکت‌های مذکور برای ارائه خدمات زندان داده است. در اوراق بهادار درآمد صنعتی (IRB) و اوراق بهادار درآمد اجاره‌ای (LREV)، شرکت ارائه‌کننده خدمت امکان نشر اوراق را دارد، ولی در الگوی مشارکت COPS، از طریق یک شرکت واسط، تأمین مالی صورت می‌گیرد.

جدول ۱. اوراق بهادار به‌کاررفته برای امکانات مورد نیاز زندان در ایالت‌های آمریکا

ایالت	امکان یا خدمت	نوع اوراق	ارزش (میلیون دلار)
فلوریدا	ساخت زندان محلی	COPS	۳۰/۲
فلوریدا	ایجاد مؤسسه مرتبط با امور زندانیان	COPS	۱۷/۸
فلوریدا	ساخت زندان محلی	COPS	۲۳/۲
فلوریدا	ساخت زندان محلی	COPS	۴۱/۱
آیداهو	ساخت زندان مرکزی	LREV	۵۸/۹
ایندیانا	ساخت زندان مرکزی	LREV	۱۰/۴
می‌سی‌سی‌پی	بازداشتگاه	LREV	۲۴
می‌سی‌سی‌پی	ساخت زندان محلی	LREV	۳۴/۵
می‌سی‌سی‌پی	ساخت زندان محلی	COPS	۲۴/۲
می‌سی‌سی‌پی	ساخت زندان محلی	COPS	۴۱/۴
می‌سی‌سی‌پی	ساخت زندان محلی	COPS	۳۱/۴
نیومکزیکو	ساخت زندان محلی	COPS	۱۲
اوکلاهما	ساخت زندان محلی	IRB	۲۶

1. Corection Cooperation of America
2. Wakenhut Corection Cooperation

۳۲/۵	LREV	امکانات تشخیص هویت ^۱	اوکلاهما
۵۷	LREV	ساخت زندان محلی	تنسی
۲۴/۴	LREV	امکانات تشخیص هویت	تنسی
۱۳/۲	LREV	ساخت زندان مرکزی	تگزاس
۱۵/۲	LREV	ساخت زندان مرکزی	تگزاس
۱۶/۱	LREV	ساخت قفل برای مردان	تگزاس
۱۳	LREV	ساخت قفل برای زنان	تگزاس
۱۳/۲	LREV	ساخت زندان خصوصی	تگزاس
۵۸	LREV	ساخت زندان مرکزی	ویرجینیا
۶۲۷/۷		کل	

منبع: Matteral et al, 2001, p 36

«وانگ»^۲ (۲۰۱۰) به تحلیل روش‌های نوآورانه مالی در مدیریت زندان‌های چین پرداخته است. از آنجا که در زندان‌های چین از نظر امنیتی امکان گسترش و توسعه بخش خصوصی به صورت مشخص به سختی صورت می‌گیرد و این مسئله تأمین مالی زندان‌ها را به مشکل روبه‌رو می‌کند، از ادبیات «نوآوری مالی»^۳ در تأمین مالی استفاده کرده‌اند. بر اساس ادبیات نوآوری مالی، زندان‌ها در تأمین مالی به جای واگذاری فعالیت‌ها به بخش خصوصی، از اوراق بهادار استفاده می‌کنند. با نشر اوراق بهادار اولاً تعداد مشارکت‌کنندگان در سرمایه‌گذاری، تأمین مالی و توسعه زندان‌ها بیشتر می‌شود و منافع ناشی از سود اوراق به بخش خصوصی خاص تعلق نمی‌گیرد، ثانیاً نگرانی‌های ناشی از مسائل امنیتی در ورود بخش خصوصی به ساختار زندان‌ها برطرف می‌شود.

«یعقوب»^۴ (۲۰۱۲)، در مقاله‌ای به اهمیت حرکت به سمت درآمدزا کردن زندان‌ها بر اساس روش‌ها و ابزارهای مالی اسلامی پرداخته است. در این مقاله ضرورت عقلایی بودن، تفکر درآمدزا نمودن زندان‌ها بر اساس ابزارهای اسلامی را از منظر جبران هزینه‌های دولت مالزی در تأمین مالی زندانیان، افزایش یادگیری مهارت‌های شغلی به زندانیان و بازپروری آن‌ها جهت بازگشت به جامعه و عوامل دیگر اقتصادی و اجتماعی برمی‌شمرد. در این مقاله، راهکارهایی برای درآمدزا

-
1. Detection Facility
 2. Wang
 3. Financial Innovation
 4. Yaacob

نمودن زندان‌ها بر اساس راهکارهایی چون تکافل و ابزارهایی چون صکوک استصناع، مشارکت، مضاربه و وقف را برای تغییر در ساختار تأمین مالی زندان‌ها پیشنهاد می‌کند.

«اوراق اثرگذار بر جامعه»^۱ (به صورت مخفف «سیب»)، اوراقی هستند که هدف آن‌ها جذب سرمایه‌گذاران به منظور تأمین مالی پروژه‌های اجتماعی است (Schinckus, 2015, p104). این اوراق، مبتنی بر الگوی مشارکت عمومی-خصوصی با هدف توسعه جوامع و عدالت اجتماعی است. کاربرد این اوراق برای تأمین مالی افراد بی‌خانمان، تأمین مالی امنیت عمومی و بازگشت مجرمان به زندگی عادی است. همچنین از این اوراق در تأمین مالی جهت امور و مسائل مرتبط با مقوله بارداری نامشروع دختران باردار نوجوان، استعمال مواد مخدر و بازسازی زیرساخت‌ها و حمل‌ونقل نیز استفاده شده است (Barajas et al, 2014. P 26). این اوراق نخستین بار در سال ۲۰۱۰ در قالب برنامه دولت انگلستان به عنوان «مالیه اجتماعی»^۲ مطرح و در جهت برنامه توان‌بخشی زندانیان زندان «پیتربروف» در انگلستان به اجرا درآمد. این طرح به عنوان یک طرح آزمایشی، افق هفت‌ساله برای خود در نظر گرفت و با ۱۷ صندوق حمایت‌کننده به ارزش پنج میلیون پوند آغاز به کار کرد. نخستین گروه آزمایشی زندانیان آزادشده در بازه زمانی سپتامبر ۲۰۱۰ تا می ۲۰۱۲ بودند. اوراق اجتماعی برای این زندانیان در زمینه اشتغال، ایجاد خانواده، بهداشت و آموزش صرف شد. نتایج حاصل، گویای بهتر شدن رفتار زندانیان بوده و این الگو توسط وزارت دادگستری انگلستان به صورت یک الگوی ملی برای زندان‌های این کشور پیشنهاد شده است. استفاده از این اوراق و الگوی حاکم بر آن روزبه‌روز گسترش یافت؛ به گونه‌ای که بر اساس گزارش سازمان توسعه همکاری‌های اقتصادی (OECD) در سال ۲۰۱۶ توسط «رامسدن و همکاران»، هشت کشور دنیا موسوم به G8، در سال ۲۰۱۴، سندی با عنوان «سند سرمایه‌گذاری تأثیرگذار بر جامعه»^۳ را با همکاری دولت انگلستان تهیه و تصویب

1. Social Impact Bond (SIB)

2. Social Finance

3. Social Impact Investing Task Force (SITF)

کردند. بر اساس گزارش رامسدن (۲۰۱۶) این اوراق در بیش از ۱۱ کشور عرضه شده که سرمایه‌گذاری انجام‌شده بیش از ۲۰۰ میلیون یورو بوده است. با توجه به بررسی‌ها تاکنون مطالعه‌ای در خصوص صکوک اجاره سرمایه انسانی یا صکوک اجاره شخص و همچنین صکوک در زندان‌های کشور صورت نگرفته است و از آنجا که تاکنون سازمان زندان‌ها و ادارات کل تابعه آن از صکوک استفاده نکرده‌اند، این تحقیق از این منظر نوآور خواهد بود. نکته مهم این است که شکل‌گیری ابزار مالی متأثر از تفکر اداره زندان است؛ به‌طور مثال در آمریکا تأکید بیشتر بر اداره زندان‌ها به‌صورت خصوصی است، ولی در انگلستان به ابعاد اجتماعی موضوع هم توجه دارند. همچنین قوانین مرتبط با ابزار تأمین مالی خود متأثر از نحوه استخراج قوانین است که با توجه به نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران توجه به ابعاد فقهی موضوع اهمیت فراوانی دارد. مضاف بر آنکه در تجارب جهانی ماهیت اوراق بیشتر مبتنی بر سود یا درآمد ثابت است که ساختار ربوی دارد؛ بنابراین لازم است ابعاد فقهی موضوع تبیین گردد.

۲. ابعاد فقهی صکوک اجاره شخص در زندان

در اجاره شخص، سه عامل مستأجر، اجیر و مال‌الاجاره وجود دارد. کسی که اجاره می‌کند مستأجر، کسی که اجاره می‌شود اجیر و مال‌الاجاره، اجرت نامیده می‌شود (ماده ۵۱۲ حقوق مدنی). اجیر به دو صورت خاص و عام تقسیم می‌شود. اجیر خاص، فردی است که تمام فعالیت‌های وی در زمان قرارداد و مدتی که در ذمه مستأجر است، مملوک مستأجر باشد؛ ولی اجیر عام باید حداقل یکی از شروط اجیر خاص را نداشته باشد. مثلاً فردی تمام خدمات و مهارت‌هایی مانند خیاطی، نخ‌ریسی و ... را متعلق به مستأجر کند یا تنها یک مورد خاص مانند خیاطی را متعلق به مستأجر کند یا انجام عملی به‌صورت مباشرتی و در مدت معین (با لحاظ کردن قید یا بدون آن) را نسبت به مستأجر متعهد می‌شود (یزدی، ۱۴۲۰، ج ۵، ص ۸۲).

اقسام عمده اجاره شخص به دو صورت یکی اجاره خدمه و کارگران و دیگری اجاره متصدیان حمل و نقل اشخاص یا مال‌التجاره اعم از راه آبی و خشکی

است (ماده ۵۱۳ حقوق مدنی). در ادامه به ابعاد فقهی تأثیرگذار بر صحت عقد اجاره شخص و به تبع آن شکل‌گیری صکوک اجاره شخص مواردی اشاره می‌شود.

۲-۱. کراهت اجاره شخص

در باب حرمت اجاره شخص در فقه امامیه فتوا یا حکمی یافت نشده و اکثر فقها و علمای بزرگ شیعه اجاره شخص را صحیح دانسته‌اند؛ اما گاهی در باب کراهت آن ادله‌هایی بیان شده است. به‌طور مثال شیخ کلینی در اصول کافی متأثر از سه حدیث^(۱) بیان می‌دارد: «هرچند اجیر شدن مؤمن جایز؛ ولی اگر در شرایطی باشد که بتواند برای خود کسب و کار مستقلی داشته باشد بهتر است خود را اجیر نکند» (کلینی، ۱۳۹۳، ج ۵، ص ۹۰).

شیخ کلینی از این سه حدیث کراهت در اجاره شخص را استنباط کرده است. صرف‌نظر از حواشی و ادله تأیید یا ردکننده استنباط فقهی ایشان، در صورتی که بپذیریم اجاره شخص مکروه است، باید این شرط را برای آن بگذاریم که کراهت اجاره شخص مقید به شرایطی شود تا اجیر نتواند برای خود کسب و کار مستقلی داشته باشد؛ یعنی اگر آزادی در انتخاب کسب و کار برای راه‌اندازی فعالیت مستقل نباشد یا محدودیتی در این زمینه باشد شرط کراهت ساقط می‌شود. از آنجا که فرد زندانی آزادی استقلال در شغل را ندارد، خود مقید به این شرط است و چون گزینه‌ای بهتر ندارد، پس کراهت اجاره شخص برای زندانی یا افرادی که دچار معلولیت یا ناتوانایی‌هایی در راه‌اندازی کسب و کاری مستقل دارند، صادق نیست.

۲-۲. تملیکی بودن اجاره شخص

اگر عقد اجاره تملیکی باشد، اجیر در صورتی که وظیفه محوله را به‌درستی انجام ندهد، قائل به ضمان است و مستأجر می‌تواند بهای عدم انجام کار را طلب کند. در واقع اگر اجاره شخص، عقدی تعهدی باشد، تخلف اجیر باعث فسخ می‌شود؛ ولی اگر تملیکی باشد، اجیر نه‌تنها از فسخ قرارداد اجرتی کسب نمی‌کند، بلکه باید زیان و ضرر احتمالی کارفرما را هم بپردازد (محقق داماد و نعمت‌اللهی، ۱۳۸۵، ص ۳۷).

این مسئله برای طراحی صکوک اجاره شخص برای زندان از آنجا اهمیت دارد که زندانی‌ها به دلیل شرایط زندان و نوع جرم، دارای روحیه‌های خاص و متفاوت و حتی در مواردی آسیب‌پذیر هستند و ممکن است این روحیه در انجام درست کار تأثیر داشته باشد. اگر دقیق انجام ندادن کار باعث زیان به کارفرما شود بر اساس تملیکی یا تعهدی بودن میزان زیان و خسارت یا به تبع آن ریسک بازدهی صکوک اجاره متفاوت می‌شود.

اگر صکوک اجاره شخص تملیکی باشد، ریسک بازدهی به دلیل احتساب زیان احتمالی ناشی از درست نبودن فعالیت باید محاسبه شود و در صورت تعهدی بودن ریسک بازدهی صکوک کاهش می‌یابد. البته در صورتی که امکان تعریف اجیر به صورت اجیر خاص (برای فعالیت اقتصادی مشخص) فراهم شود و بر اساس آن نیروهای زندان آموزش دیده باشند، می‌توان ریسک ناشی از تملیکی بودن صکوک اجاره شخص را کاهش داد.

۲-۳. استیفای منفعت مغایر با مورد اجاره

اگر مستأجر از عین مستأجره در غیر منفعت ذکر شده در قرارداد اجاره استفاده کند، استیفای منفعت مغایر با مورد اجاره رخ داده است (تفرشی و فصیحی‌زاده، ۱۳۸۴، ص ۲۶). مثلاً با توجه به آنکه فعالیت‌های متعدد اقتصادی می‌تواند در زندان (اعم از کارگاه‌های موجود در بنیاد تعاون یا فعالیت‌های خارج یا داخل زندان) شکل گیرد، ممکن است که مستأجر (متقاضی نیروی کار)، اجیر (زندانی) را برای کارگری ساختمان اجیر کرده باشد، ولی از وی در امور کشاورزی هم استفاده کند یا آنکه در عقد اجاره، عین را منفعت ناشی از محصولات کشاورزی ذکر کرده باشد؛ اما از اجیر برای امور دامداری استفاده کند؛ بنابراین، در صورتی که استیفای منفعت مغایر با مورد اجاره رخ دهد، حق فسخ موجر، ضمان مستأجر نسبت به عین مستأجره، ضمان مستأجر نسبت به منافع شکل می‌گیرد. در واقع بر اساس نظیر قالب فقها، مستأجر ضامن نسبت به اجرت المسمی و میزان زائد بر اجرت‌المثل خواهد بود (تفرشی و فصیحی‌زاده، ۱۳۸۴، ص ۳۵).

بر این اساس، مسئله استیفای منفعت مغایر با مورد اجاره شخص در زندان،

به افزایش ریسک بازدهی صکوک اجاره شخص منجر می‌شود که در جهت کاهش این ریسک در قرارداد این نوع از صکوک، باید منفعت مقصود تصریح شود.

۲-۴. مشروعیت منفعت و ارزش مصرفی مورد قرارداد

در صحت قرارداد اجاره شخص، نمی‌توان اجیر (زندانی) را برای مکاسب محرمه (مشروب‌سازی، کارهای هنری انحراف‌زا و ...) مجبور کرد. طبیعی است که در جمهوری اسلامی مشاغل محرمه مانند تولید گوشت خوک و شراب‌سازی برقرار نیست؛ اما از آنجا که برخی فعالیت‌های اشتغال‌زا در زندان به صورت «اشتغال نشسته» و عمدتاً مرتبط با امور هنری است، نباید نیروی زندانی برای فعالیت‌هایی به کار گرفته شود که آن هنر یا ابزار و تجهیزات مرتبط با آن مصداق لهو و لعب داشته باشد. (به‌طور مثال نمی‌توان صکوک اجاره شخص را برای اجیر کردن زندان جهت ساختن سازهایی استفاده شود که مصداق لهو و لعب باشند).

۲-۵. ارتباط زندان و زندانی

به‌طور طبیعی شخص زندانی ملک زندان نیست؛ ولی زندان بر اساس بندهای «ب» و «ه» ماده ۲ قانون تبدیل شورای سرپرستی زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور به «سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور» که در تاریخ ۱۳۶۴/۱۱/۷ به تأیید شورای محترم نگهبان رسیده است، موظف به برنامه‌ریزی و ایجاد امکانات و تسهیلات لازم برای اشتغال زندانیان است. دو بند مذکور بخشی از وظایف سازمان را به شرح زیر تصریح می‌نماید:

ب - ایجاد امکانات و تسهیلات لازم در زمینه اصلاح و ارشاد و آموزش زندانیان و اشتغال و حرفه‌آموزی آن‌ها.

ه - برنامه‌ریزی جهت اشتغال زندانیان داوطلب کار با استفاده از امکانات سازمان و نیز سرمایه‌های دولتی، بانک‌ها، تعاونی‌ها، بخش خصوصی و تلاش در جهت خودکفایی زندان‌ها.

همچنین فصل پنجم آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و

تربیتی کشور مصوب ۱۳۸۴/۹/۲۰ به موجب اختیارات ماده ۹ قانون مذکور ترتیبات قانونی اشتغال زندانیان را بر شمرده است.

بر اساس اصل چهارم قانون اساسی کلیه قوانین و مقررات مدنی، جزایی، مالی، اقتصادی، اداری، فرهنگی، نظامی، سیاسی و غیر این ها باید بر اساس موازین اسلامی باشد. این اصل بر اطلاق یا عموم همه اصول قانون اساسی و قوانین و مقررات دیگر حاکم است و تشخیص این امر بر عهده فقهای شورای نگهبان است. نیز اصل ۹۶ مقرر می‌دارد تشخیص عدم مغایرت مصوبات مجلس شورای اسلامی با احکام اسلام با اکثریت فقهای شورای نگهبان و تشخیص عدم تعارض آن‌ها با قانون اساسی بر عهده اکثریت همه اعضای شورای نگهبان است. بر این مبنا اختیارات مصرح در قانون تبدیل شورای سرپرستی زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور به «سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور» طبق تشخیص شورای نگهبان مغایر با احکام اسلام شناخته نشده است.

بنابراین بر اساس قانون مذکور، زندان در واقع وکیل قهری زندانی محسوب می‌شود. البته برای اشتغال به کار زندانی بر اساس ماده ۱۲۳^(۲) آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور با توجه به ذکر داوطلب شدن زندانی برای اشتغال تلویحاً اختیار یا حق او را پذیرفته است. زندانی می‌تواند به روش‌های دیگری از جمله جعاله یا حتی تولید و فروش محصول دستی خود، نیروی کار خود را در زندان به کار گیرد که ترتیبات قانونی آن در تبصره‌های ۱ و ۲ ماده ۱۲۷ آیین‌نامه تصریح شده است؛ اما تمرکز این مقاله بر اجاره نیروی کار زندانی است.

به این ترتیب و با توجه به موارد مذکور، از لحاظ فقهی مانعی بر عدم مشروعیت صکوک اجاره شخص برای زندان‌ها وجود ندارد.

۳. اثرات اقتصادی صکوک اجاره شخص در زندان

۳-۱. اثرات اقتصاد خرد

نیروی انسانی یکی از ارکان تولید است. پایین بودن دستمزد نیروی کار باعث

می‌شود که بهای تمام‌شده محصولات متقاضی کار کمتر شود و قدرت رقابتی آن با سایر رقبای داخلی و خارجی بیشتر شود.^(۳) این مسئله به‌ویژه در شرایط رکود می‌تواند به دلیل افزایش قدرت رقابتی بنگاه استفاده‌کننده از نیروی کار ارزان، باعث خروج از رکود بنگاه و افزایش قدرت رقابتی شود.

۲-۳. اثرات اقتصاد کلان

صکوک به‌عنوان یک ابزار مالی می‌تواند در سیاست‌گذاری‌های پولی و مالی در اقتصاد کلان مؤثر واقع شود و گسترش بازار صکوک مبتنی بر مالیه اسلامی به افزایش رفاه اقتصادی منجر گردد. از آنجا که پشتوانه صکوک اجاره شخص مبتنی بر سرمایه انسانی است، باعث افزایش بدهی، به‌خصوص بدهی دولت نمی‌شود. اگر صکوک مورد نظر از محل اعتبارات دولتی تأمین می‌شد، برای تأمین و بازپرداخت دولت مجبور به افزایش نرخ‌های مالیاتی، نرخ دلار (درآمدهای نفتی) و افزایش استقراض از بانک مرکزی می‌شود که در تمام این موارد نشر این نوع صکوک هزینه‌بر است؛ اما زمانی که پشتوانه بازپرداخت صکوک، نیروی کار زندانی باشد، هیچ‌گونه اثر مثبتی بر افزایش هزینه دولت ندارد.

۳-۳. اقتصاد زندان

ظرفیت‌های قانونی امکان توجه به اقتصاد زندان را دوچندان می‌کند. بر اساس ماده ۱۲۲ آیین‌نامه اجرایی زندان‌ها، سازمان زندان‌ها مکلف به خودکفایی مالی در توسعه برنامه‌های بازپرورانه، کاهش آسیب‌ها و نارسایی‌های داخل زندان، کمک به رفع مشکلات مادی و معنوی محکومان و خانواده آنان از طریق محل درآمدهای بنگاه تعاون و حرفه‌آموزی، جذب کمک‌های مردمی و مؤسسه‌های خیریه یا درآمد حاصل از درآمد مؤسسه‌های صنعتی، کشاورزی، خدماتی و فرهنگی... شده است. استفاده از ابزارهای مالی جهت توسعه اشتغال می‌تواند در کارآمدی زندان و تأمین هزینه‌های زندان به دست خود زندانیان مؤثر باشد. این مسئله باعث می‌شود که وابستگی سازمان زندان در طول زمان به بودجه‌های دولتی کمتر شده، گام مؤثری جهت استقلال مالی زندان به‌صورت خاص و استقلال مالی قوه قضائیه به‌صورت

عام برداشته شود. افزایش اقتدار نظام قضایی از منظر استقلال مالی خود می‌تواند نقش قوه قضائیه را در کاهش هزینه‌های جرم و جنایت برای جامعه به همراه داشته باشد.

همچنین در ماده ۱۲۳ آیین‌نامه اجرایی زندان‌ها، در جهت ایجاد اشتغال برای محکومان داوطلب کار به استفاده از امکانات سازمان یا کمک‌های دولتی دریافت وام یا با مشارکت بانک‌ها و نهادهای دولتی، تعاونی‌ها یا بخش خصوصی تأکید شده است. در واقع گسترش تأمین مالی زندان از طریق اوراق بهادار به پشتوانه کار زندانیان می‌تواند بخش عمده‌ای از هزینه‌های مرتبط با خود زندانیان و خانواده آن‌ها را جبران کند.

بر اساس بند «پ» از ماده ۱۱۳، سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مکلف شده است، برای بهبود وضعیت زندان‌ها و بازداشتگاه‌ها، نسبت به انتقال ۲۰ زندان به خارج از محدوده شهرها، با اولویت کلان‌شهرها به طرق زیر اقدام نماید:

الف- فروش زندان‌های داخل شهر و مازاد بر نیاز به روش مذاکره و توافق با شهرداری‌ها، سازمان‌های عمومی غیردولتی و سایر نهادهای عمومی که بدون الزام به رعایت قوانین مزایده به صورت نقد و حداقل قیمت کارشناسی باشد.

ب- فروش زندان‌ها می‌تواند با رعایت قوانین و مقررات مربوطه به افراد حقیقی و حقوقی غیر از شهرداری‌ها، سازمان‌های عمومی غیردولتی و سایر نهادهای عمومی نیز صورت پذیرد.

ج- وجوه حاصل از درآمد فروش زندان‌ها درآمد اختصاصی تلقی می‌شود؛ اما باید در حساب ویژه‌ای که بر اساس ردیف انتقال زندان‌ها به خارج از شهرها در بودجه کشور ایجاد شده، به حساب خزانه دولت واریز گردد تا پس از احداث زندان جدید از این محل برای تأمین مالی استفاده شود.

د- مازاد درآمد در این بخش، صرف تکمیل، تعمیرات اساسی و تجهیزات زندان‌های دیگر در همان استان می‌شود.

ه- در صورت تفاهم میان سازمان زندان‌ها با خریدار یا خریداران، پس از

عقد رسمی تا زمان احداث زندان جدید، استفاده از زندان‌های موجود به صورت اجاره‌ای است و اجاره‌بهای آن باید از رقم توافق کسر شود.

و- وزارت جهاد کشاورزی (سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور) و سازمان امور اراضی مکلف‌اند نسبت به واگذاری زمین رایگان برای زندان‌ها اقدام نمایند. همچنین دستگاه‌های اجرایی مکلف‌اند همکاری‌های لازم برای صدور مجوزهای قانونی و ایجاد و تأمین تأسیسات زیر بنایی مورد نیاز زندان‌ها (آب، برق، گاز، کابل نوری و مسیرهای دسترسی) را فراهم نمایند.

ز- سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی استان می‌تواند از مشارکت و سرمایه‌گذاری بخش غیردولتی و عمومی در حوزه بهره‌برداری یا توسعه زیرساخت‌های لازم در زمینه حرفه‌آموزی، اشتغال حین حبس و بعد از آزادی، آموزش، سلامت و درمان، طرح‌های حمایتی از خانواده‌های زندانیان، کمک به خودکفایی زندان‌ها در قالب انواع مختلف قراردادهای رسمی استفاده نماید.

این مسئله می‌تواند نقش سازمان زندان‌ها را در عرصه‌های تعامل با مشارکت و سرمایه‌گذاری بخش غیردولتی تقویت نماید.

۴. موانع آیین‌نامه اجرایی انتشار صکوک اجاره جهت استفاده از اجاره شخص

در این قسمت محدودیت‌های قانونی جهت انتشار صکوک اجاره شخص بر اساس مواد آیین‌نامه اجرایی انتشار صکوک اجاره مصوب سال ۸۹ بیان می‌شود.

۴-۱. تبصره «ب» ماده ۱۱

در این بخش از آیین‌نامه دارای قابل قبول جهت انتشار اوراق اجاره را زمین، ساختمان و تأسیسات، ماشین‌آلات و تجهیزات و وسایل حمل‌ونقل عمومی برمی‌شمارد که از لحاظ فقهی، اجاره اعیان و از منظر اقتصادی سرمایه فیزیکی است. در واقع با توجه به وجوه ظرفیت فقهی در استفاده از اجاره شخص در این قسمت از نیروی کار یا به عبارتی سرمایه انسانی نامی برده نشده است.

۴-۲. ماده ۱۳ آیین‌نامه

در این قسمت تنها دو نوع قرارداد اجاره شامل اجاره به شرط تملیک و اجاره با

اختیار فروش دارایی در سررسید اجاره با قیمت معین ذکر شده است. این دو نوع قرارداد هر دو از نوع اجاره تأمین دارایی است. در این حالت، بانی از منافع دارایی مورد اجاره تا زمان سررسید استفاده می‌کند و در نهایت مالک آن می‌شود؛ ولی نمی‌تواند به واسطه دارایی مشخصی که خود بانی دارد، نقدینگی لازم را جذب کند و پس از مدتی خود مجدداً مالک آن دارایی شود؛ اما می‌توان از قراردادهای دیگر مانند اجاره تأمین نقدینگی استفاده کرد. در این حالت بانی می‌تواند دارایی مشخصی را به فرد حقیقی یا حقوقی بفروشد و منابع آن را دریافت کند. سپس به صورت اجاره معمولی یا اجاره به شرط تملیک از آن دارایی استفاده و اجاره بهای آن را پرداخت نماید.

۵. امکان‌سنجی به‌کارگیری صکوک اجاره شخص برای اداره زندان

۵-۱. درآمدزایی ناشی از اشتغال زندانی

بر اساس مصوبه سال ۹۵ شورای عالی کار^(۴) حقوق و مزایای مددجویان ماهر ۵۰ درصد شورای عالی کار، نیمه ماهر ۳۸ درصد و مددجویان با مشاغل ساده نیز ۲۷ درصد تعیین شده است. این مسئله یعنی زندانی، یک نیروی ارزان برای بخش تولیدی یا خدماتی به حساب می‌آید. در صورتی که بتوان محدودیت‌های این بخش را جهت توسعه اشتغال کاهش داد، می‌توان از این منبع، پشتوانه‌ای برای طراحی صکوک با پشتوانه درآمد کار زندانیان فراهم کرد. در ادامه فرایند شکل‌گیری اشتغال در زندان معرفی می‌شود.

۵-۲. آیین‌نامه اجرایی اداره زندان

مواد ۱۲۲ تا ۱۳۵ آیین‌نامه اجرایی زندان‌ها مصوب آذر ۱۳۸۴ (با اصلاحیه‌های آن) اذعان می‌دارد که اولاً شاغل در زندان (برای استفاده از کارگاه‌ها یا اعزام برای بیرون) و در اصطلاح اشتغال مولد، باید حتماً محکوم و داوطلب باشد. ورود به زندان به دو صورت است؛ یعنی فرد یا متهم یا محکوم است؛ پس مسیر اشتغال صرفاً برای فرد محکوم فعال می‌شود. البته بر اساس ماده ۱۲۷، امکان کار و فعالیت در داخل زندان برای کارهای دستی وجود دارد که در اصطلاح به آن «اشتغال

نشسته» گفته می‌شود. اگر مواد اولیه برای چنین اشتغال‌زایی توسط زندان تهیه شود، بر اساس تبصره ۱ ماد ۱۲۷، یک‌چهارم از سود فروش این محصولات به حساب زندان و بقیه به حساب زندانی واریز می‌شود.

نمودار ۱، فرایند شکل‌گیری اشتغال در زندان را نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌شود هر زندانی به محض ورود در صورتی که متهم باشد نمی‌تواند شغل‌های کارگاهی (بیرون از زندان) یا اعزام به خارج زندان داشته باشد و تنها می‌تواند به صورت اشتغال نشسته یا انجام کارهای خدماتی در زندان مشغول گردد؛ اما در صورتی که زندانی محکوم باشد، پس از دریافت رأی کار (موافقت رأی شورای طبقه‌بندی^(۵) و قاضی ناظر بر اجرای احکام) می‌تواند مشغول به کار مولد شود که در این صورت از طریق اشتغال در مکان‌های کارگاهی در بنیاد تعاون این امر میسر می‌شود. حال اگر بخواهد زندانی برای کار به خارج از زندان انتقال یابد، باید رأی باز دریافت کند. برای رأی باز نوع محکومیت و وثیقه مورد نظر اهمیت دارد.

در واقع در صورت فقدان منع حقوقی و قانونی، مشکل اصلی فضاها، اشتغال و توسعه آن است که برای این کار و به‌خصوص جذب متقاضیان نیروی کار (شرکت‌ها، کارخانه‌ها و ...) الگوهای تأمین مالی نوآور لازم است. در ادامه الگوی عملیاتی صکوک اجاره شخص برای اداره زندان پیشنهاد می‌شود.

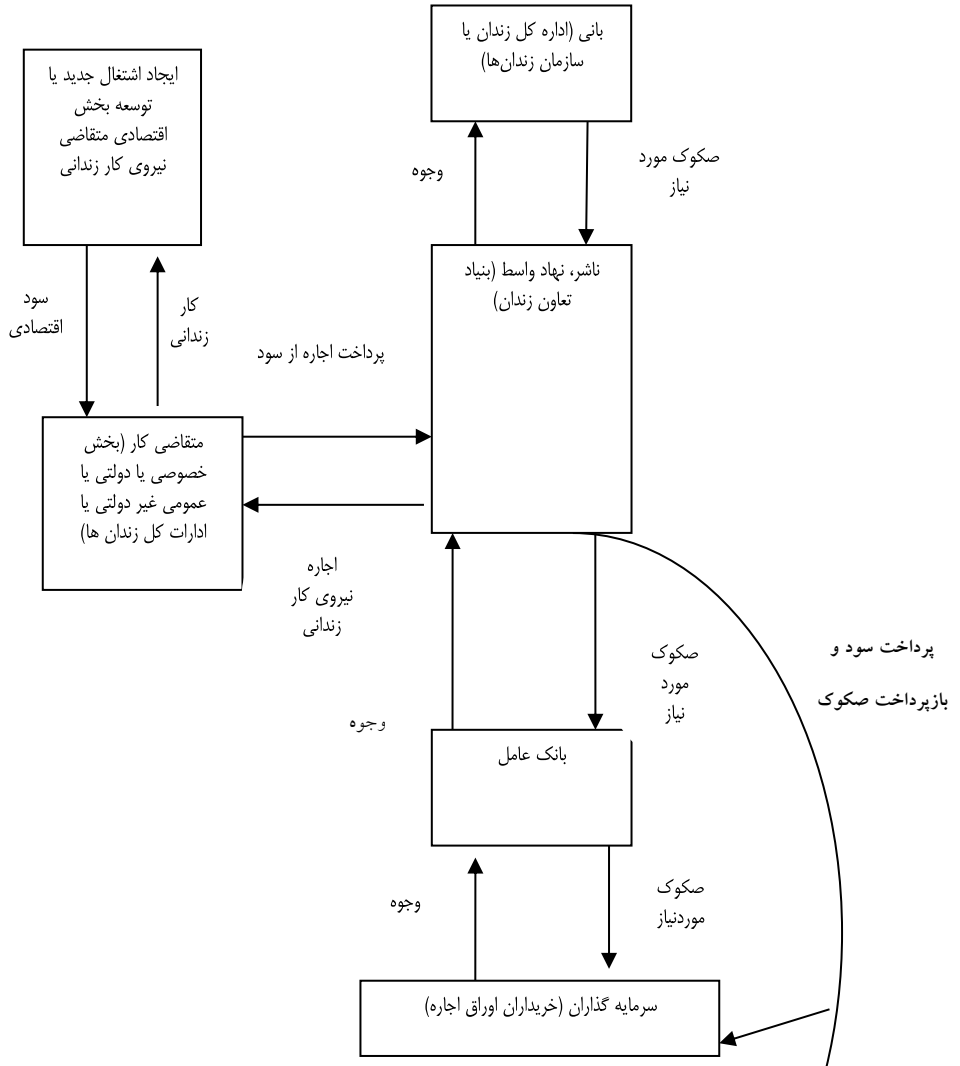
۶. ارائه الگوی عملیاتی صکوک اجاره شخص برای اداره زندان

همان‌طور که نمودار ۲ نشان می‌دهد سازمان زندان‌ها یا اداره کل‌های وابسته در هر استان، می‌توانند از طریق بنیاد تعاون و به پشتوانه درآمد ناشی از اجاره نیروی کار به نشر صکوک اقدام کنند. نیروی کار (زندانی) با اشتغال در بخش اقتصادی، ضمن کمک به ارزش افزوده و سودآوری فعالیت اقتصادی، می‌تواند در تأمین مالی بخشی از هزینه‌های زندان مشارکت داشته باشد.

بر اساس ماده ۱۲۷ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان، آنچه به‌صورت دستمزد برای زندانی در نظر گرفته شده صرفاً مربوط به محکومین است؛ اما از آنجا که در زندان فعالیت و کار زندانی به‌صورت اشتغال نشسته و نیروی خدماتی هم انجام می‌شود و در ازای آن تعهدی برای پرداخت دستمزد نیست، با توجه به آنکه از نظر فقهی اجاره شخص می‌تواند در قالب خدمه یا کارگری باشد، فعالیت‌های خدماتی داخل زندان هم می‌تواند مشمول این نوع صکوک واقع و به‌هر دو دسته اشتغال نشسته و نیروی خدماتی (نظافتچی زندان)، نیز اجرت پرداخت شود.

در این راستا صکوک اجاره شخص باعث می‌شود منابع لازم برای گسترش یا ایجاد اشتغال فراهم شود و از سود آن اجاره نیروی کار تأمین شود. بر اساس ماده ۱۳۰ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان، ۲۵ درصد از حقوق ماهیانه کار زندانی باید به حساب محکوم واریز و در موقع آزادی به او پرداخت شود. بر این اساس این منبع می‌تواند به‌عنوان یکی از منابع بازپرداخت و سود اوراق اجاره مورد استفاده قرار گیرد.

نمودار ۲. الگوی عملیاتی انتشار صکوک اجاره شخص برای زندان‌ها^(۶)

منبع: نتایج تحقیق

جمع‌بندی و پیشنهادها

استفاده از ظرفیت کار در زندان می‌تواند هم در ابعاد روانی و مهارت‌افزایی زندانیان اثر داشته باشد و هم برای تأمین هزینه‌های خانواده‌های آنان و کاهش نرخ بازگشت مؤثر شود. همچنین به دلیل ارزان بودن بهای نیروی کار زندانی، بهای

تمام شده محصولات و خدمات را کاهش می‌دهد و این موضوع به‌ویژه برای سودآوری و خروج از رکود بخش‌های خصوصی می‌تواند مفید واقع شود. همچنین با توجه به سیاست‌های اصل ۴۴، حرکت به سمت تأمین مالی بخشی از نیازهای زندان بر اساس اوراق بهادار اسلامی که پشتوانه آن کار و درآمد زندانیان و سود فعالیت‌های بخش خصوصی باشد، خود نوعی روش بومی در کاهش هزینه‌های دولت برای اداره زندان‌ها و تحقق سیاست‌های اصل ۴۴ در اداره زندان‌های کشور و در نگاهی ایدئال، از آنجا که سازمان زندان‌ها از منابع پرهزینه برای قوه قضائیه است، این اقدام حرکت به سمت استقلال قوه قضائیه از منابع و اعتبارات دولتی است. در ادامه پیشنهاد شده، آیین‌نامه اجرایی صکوک اجاره بر اساس امکان به‌کارگیری صکوک اجاره شخص (نیروی انسانی) در زندان‌ها اصلاح شود. در این خصوص به‌صورت ویژه در تبصره «ب» ماده ۱، به سرمایه انسانی هم به‌عنوان دارایی مشمول صکوک اجاره توجه شود. در تبیین اجیر امکان استفاده از اجیر به‌صورت خاص و عام ذکر گردد. همچنین در ماده ۱۳ آیین‌نامه مذکور قراردادهای اجاره به‌گونه‌ای متنوع شود که امکان دارایی جهت تأمین نقدینگی نیز فراهم باشد. همچنین آیین‌نامه اجرایی زندان در خصوص اشتغال محکوم و متهم به‌گونه‌ای اصلاح شود که امکان استفاده از ظرفیت حداکثری اشتغال فراهم گردد. پیشنهاد می‌شود در مطالعات آینده از این الگو برای ایجاد و توسعه اشتغال نیروی‌های ازکارافتاده، معلول و عقب‌افتاده که دارای محدودیت‌های طبیعی و غیر قضایی هستند نیز استفاده نمود.

پی‌نوشت‌ها

۱. حدیث اول- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ بَزِيْعٍ عَنَّمَنْصُورِ بْنِ يُوسُفَ عَنِ الْمُفْضَلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ: مَنْ أَجَرَ شَخْصَهُ فَقَدْ حَظَرَ عَلَى شَخْصِهِ الرَّزْقَ وَ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى وَ كَيْفَ لَا يَحْظُرُهُ وَ مَا أَصَابَ فِيهِ فَهُوَ لِرَبِّهِ الَّذِي أَجَرَهُ. حدیث دوم - مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ بَزِيْعٍ عَنَّمَنْصُورِ بْنِ يُوسُفَ عَنِ الْمُفْضَلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ: مَنْ أَجَرَ شَخْصَهُ فَقَدْ حَظَرَ عَلَى شَخْصِهِ الرَّزْقَ وَ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى وَ كَيْفَ لَا يَحْظُرُهُ وَ مَا أَصَابَ فِيهِ فَهُوَ لِرَبِّهِ الَّذِي أَجَرَهُ. حدیث سوم: أَحْمَدُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ عَمَّارِ السَّابِطِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع الرَّجُلُ يُتَجَرُّ فَإِنْ هُوَ أَجَرَ شَخْصَهُ أَعْطِيَهُ مَا يُصِيبُ فِي تِجَارَتِهِ فَقَالَ لَا يُؤَاجِرُ شَخْصَهُ وَ لَكِنْ يَسْتَرْزِقُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ يُتَجَرُّ فَإِنَّهُ إِذَا أَجَرَ شَخْصَهُ حَظَرَ عَلَى شَخْصِهِ الرَّزْقَ
۲. ماده ۱۲۳: سازمان می‌تواند در جهت ایجاد اشتغال برای محکومان داوطلب کار با استفاده از امکانات سازمان یا کمک‌های دولتی یا از رهگذر دریافت وام یا با مشارکت بانک‌ها و نهادهای دولتی، تعاونی‌ها یا بخش خصوصی اقدام نماید.
۳. بر اساس مصوبه‌های شورای عالی کار، حقوق و مزایای مددجویان بر اساس درصدی از دستمزد نیروی کار عادی مبتنی بر قانون کار تعیین می‌شود که این نرخ حداکثر تا ۵۰ درصد دستمزد نیروی کار عادی است.
۴. بر اساس ماده ۱۶۷ قانون کار، در وزارت کار و امور اجتماعی شورایی به نام شورای عالی کار تشکیل می‌شود که یکی از وظایف آن تعیین نرخ حقوق و دستمزد است.
۵. بر اساس ماده ۶۵ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها، اعضای شورا شامل قاضی ناظر، رئیس زندان یا مرکز، مسئولین واحدهای قضایی، بازپروری و انتظامی، رئیس اندرزگاه مربوطه، یک نفر روان‌شناس و یک نفر مددکار اجتماعی هستند.
۶. گفتنی است بر اساس نوع فعالیت تولیدی، خدماتی یا کشاورزی و عقود اسلامی مرتبط با آن این‌گه می‌تواند تکمیل شود؛ اما با توجه به موجود بودن این اوراق مشارکت، صکوک استصناع، مرابحه و... از ذکر این موارد و کاربرد آن‌ها در امور مرتبط با زندان و زندانیان پرهیز و به مقاله‌ای دیگر واگذار می‌شود.

منابع

- عیسایی تفرشی، محمد. فصیحی‌زاده، علیرضا (۱۳۸۴)، استیفای منفعت مغایر با مورد اجاره. فصلنامه مدرس علوم انسانی، (۱۰) ۳، ص ص ۴۸-۲۷.
- حسینی، علی. حکمت، هانیه. کاشف، معصومه (۱۳۹۲)، نقش صکوک اجاره و اوراق مشارکت در تأمین مالی شرکت‌ها. پژوهش حسابداری، ۴ (۸)، ص ص ۲۶-۱.
- شیخ کلینی، ۱۳۹۳، مترجم، حسین استاد ولی اصول کافی، دار الثقلین چاپ تهران، ج ۵. قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۰ و اصلاحیه‌های آن.
- صالح‌آبادی، علی. سیاح، سجاد. نجفی، مهدی (۱۳۹۰). تبیین فقهی و ارائه الگوی تکنیکی - بازاریابی در طراحی و راه‌اندازی اوراق اجاره در ایران. جستارهای اقتصادی، ۸ (۱۵)، ص ص ۳۷-۹.
- عبداللهی، محمود (۱۳۷۵). مبانی فقهی اقتصاد اسلامی. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- موسویان، سید عباس. فراهانی‌فرد، سعید (۱۳۸۵). اوراق بهادر اجاره (صکوک اجاره). اقتصاد اسلامی، ۶ (۲۴)، ص ص ۹۴-۷۱.
- موسویان، سید عباس (۱۳۹۱). بازار سرمایه اسلامی. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- موسویان، سید عباس. کشاورزبان پیوستی، اکبر (۱۳۹۳). آسیب‌شناسی انتشار صکوک اجاره در بانک‌های ایران: مطالعه موردی بانک سپه. پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، ۲۲ (۶۹)، ص ص ۱۷۸-۱۵۱.
- محقق داماد، مصطفی. نعمت‌الهی، اسماعیل (۱۳۸۵). عهدی یا تملیکی بودن اجاره شخص. نامه حقوقی مفید، شماره ۱۲ (۵۸)، ص ص ۴۰-۲۳.
- یزدی، سید محمدکاظم (۱۴۲۰ق). العروه الوثقی. چاپ اول. ج ۵. قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- Barajas, A&Burt, K&Jonson, p&Licon, J&Parker, W&Sturtevant, L&Vien, Q&Barajas, L&Harper, T&Larsen, E&Nije, C. O&Reid, K&Tokunaga, M&Yeh, C (2014), Social Impact Bond, A new tool for Social Financing, PPIA, Princeton University.

- Mattera,P&Khan,M &Leroy,G&Davic,K. (2001),Jail Breaks: Economic Development Subsidies Given To Private Prison.
- Ramsden,P&Noya,A&Galitopoulou,S. (2016), Social Impact Bonds: State of play &Lesson Learn, OECD working paper.
- Schinckus, C. (2015).The valuation of Social bonds: An introductory perspective With the Pererborough, Research in international Business and Finance,35,104-110.
- Yacob ,hamdeh (2012),"Cost benefit analysis: Transforming Malaysian Prison Department Towards Income Generating Thought Islamic Finance Products", Prosiding Perkem,Vol .2,Jilid2,1494-1501.
- Wang ,Z (2010), "Prison Enterprise Financial Management Innovation in the Context of China's Prison System Reform", Institute of Finance Office of the Central Judicial Police, Vol. 3, No. 2.